

В статье осуществлен системный анализ предпосылок реформирования в области народного образования в контексте модернизационной стратегии правительства Российской империи середины XIX в. Основное внимание уделено изучению проектов по распространению начального образования среди народа. Рассмотрена практика украинского просвещения через призму деятельности Бориса Гринченко.

Ключевые слова: начальная школа, народное образование, земства, просветительство, Б. Гринченко.

The article is devoted to the systematic analysis of the preconditions of the reform of public education in the context of the modernization strategy of the Government of the Russian Empire in the mid-XIX century. The great attention is paid to the study of the projects on spreading of primary education among people. It is presented the practice of Ukrainian education through the prism of Borys Grinchenko's activity.

Key words: primary school, public education, zemstvo, enlightenment, Borys Grinchenko.

Паламарчук Л.Б.,

професор кафедри теорії та історії педагогіки

Гуманітарного інституту

Київського університету імені Бориса Грінченка,

кандидат педагогічних наук, професор

ПРИНЦИП НАРОДНОСТІ У ТВОРЧОСТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

У статті здійснено спробу узагальнити у творчості Бориса Грінченка, українського вченого, педагога, вчителя, принцип народності та національного спрямування навчання і виховання школярів, їхньої підготовки до життя на прикладах історичного досвіду народу. Педагогічні принципи митця стали методологічними ідеями розвитку національної школи.

Ключові слова: принцип народності, національна самосвідомість, гуманізм, творчість, любов до України, рідний край.

Постановка проблеми. Класичні позиції сучасної української педагогіки та етнопедогогіки, погляди провідних вчених розглядають принцип народності як єдність і взаємозбагачення загальнолюдських і національних цінностей. Дія цього принципу сприяє по-

дальшому розвитку і забезпеченню національної спрямованості у навчанні та вихованні сучасних учнів та студентів. Оволодіння духовними багатствами свого народу: мовою, традиціями, звичаями, національно-етнічною культурою; у шанобливому ставленні до національних надбань народів, які населяють Україну, є важливим для сучасної молоді.

У своїй творчості, зокрема у педагогічній, Борис Дмитрович Грінченко постійно звертався до принципу народності, описуючи життя народу, дітей, досліджуючи педагогічні проблеми та стан української школи.

Громадянська позиція Грінченка щодо захисту національної культури, пропаганда ідей національного відродження й просвіти, соціальної рівності людей, його широка, демократично спрямована видавнича діяльність, зміст художніх творів та літературно-критичних статей свідчать про небайдуже ставлення до розвитку ідей народу, його історичного досвіду.

Ця проблема несе глибоке науково-методичне навантаження. У наших педагогічних дослідженнях ми вивчаємо і прагнемо виявити ефективні шляхи застосування принципу народності у навчально-виховному процесі загальноосвітніх та вищих навчальних закладах. Сьогодні ця проблема стала особливо актуальною, оскільки формування громадянина-патріота є головним завданням навчально-виховного процесу як у загальноосвітніх, так і у вищих навчальних закладах. Адже сьогодні більшість української молоді зорієнтована на західну культуру, а духовність та головні моральні цінності українського народу мають досить умовний характер.

Творча спадщина Бориса Грінченка була спрямована на вивчення життя українського народу, його соціально-економічної долі, становища у соціумі. Праці великого гуманіста допомагають сьогодні пізнавати здобутки українського народу, який завжди був для митця носієм високих моральних якостей.

Аналізуючи досвід сучасної шкільної вітчизняної практики, можна засвідчити, що сьогодні молодий вчитель потребує глибокого і достовірного розкриття педагогічних ідей Бориса Грінченка, висвітлення його творчості, впровадження його замислів на конкретних уроках та в позакласній роботі. Про це свідчать запити вчителів, їхні публікації, дискусії, роздуми тощо. За таких умов актуальність дослідження педагогічної спадщини Б.Д. Грінченка зростає.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Творчість Бориса Грінченка уже понад століття викликає інтерес у широкій педагогічній громадськості. Переважна більшість його робіт розкриває проблеми національної школи, морального та національного розвитку учнів, підготовки та перепідготовки вчителів, просвітницькій діяльності тощо. Адже ще за життя він став класиком української педагогіки. Безпосередня участь Бориса Грінченка у роботі літніх курсів для вчителів, виступи під час проведення курсів допомагали педагогам оволодівати теоретичним і методичним матеріалом, ставати патріотами і гуманістами.

Вже на початку ХХ ст. з'явилася велика кількість публікацій, у яких автори намагалися показати значущість творчості вченого для вітчизняної освіти. Це, зокрема, праці Г. Шерстюка, Г. Сьогобочного, В. Прокоповича, С. Єфремова, які достовірно висвітлювали педагогічну діяльність Б.Д. Грінченка, його творчі доробки [1, 16].

У другій половині ХХ ст. педагогічну спадщину вченого плідно досліджували Н. Антонєць, М. Веркалець, Н. Дічек, О. Неживий, А. Погрібний, А. Животенко-Піанків, В. Мосіяшенко, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, С. Філоненко, Ю. Шевельов, В. Яременко та ін.

До 145-ї річниці з дня народження Б.Д. Грінченка (2009) вийшла друком колективна монографія «Мрії, вистраждані життям...», яку підготували викладачі та науковці Київського університету імені Бориса Грінченка. Видання містить творчий доробок вчених: В. Огнев'юка, О. Бондарєвої, В. Бобрицької, Н. Гупан, Ю. Ковбасенка, Ф. Левітаса, С. Мартиненко, О. Матвійчук, А. Мовчун, Л. Онищук, Л. Хоружої та ін., у яких розкриваються багатогранні напрями діяльності вченого.

Формування мети та завдань статті. Постановка мети та завдань статті полягає в аналізі досліджуваної проблеми, можливостей та перспектив її вирішення. Узагальнення матеріалу щодо використання принципу народності у творчості Б. Грінченка пригодиться сучасним педагогам, студентам, магістрам, аспірантам у розробці та доборі навчального матеріалу, організації і проведенні науково-дослідницької роботи.

Виклад основного матеріалу. Принципи навчання і виховання — це основні вихідні вимоги до організації навчально-виховного процесу як у загальноосвітніх, так і у вищих навчальних закладах.

Одночасно педагогічні принципи є методологічними ідеями, які задають нині напрями науково-педагогічних досліджень та розробки різноманітних методик. Про це зауважує у своїх наукових розвідках академік І. Бех [2, 712]. Вчений підкреслює, що принципи навчання та виховання є результатом синтезу теоретичної рефлексії та висновків формувальних експериментів проектного типу [2, 712].

Одним із важливих принципів навчання і виховання є принцип народності або національної спрямованості (як зауважує І. Бех). Зміст принципу передбачає формування моральної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, свого народу, шанобливе ставлення до його культури, повагу, толерантність до культури інших народів.

Доля українського народу завжди хвилювала Бориса Дмитровича Грінченка. Багатогранні напрямки діяльності вченого порушували найрізноманітніші проблеми, але головною серед них була палка любов до України, українського народу. Він досконало знав його життя, реально відтворював діяльність народницької інтелігенції, її взаємини з селянством, розкривав перші кроки їх зближення, описував духовний світ селянської дитини.

Багаторічний досвід роботи вчителем дозволив педагогу вивчити історію педагогіки і оволодіти інформацією про її сучасний стан. Тому і з'явилися з-під його пера статті про школу, для школи, для вчителів. Праці Б. Грінченка «На беспросветном пути. Об украинской школе», «Школы Змеевского уезда Харьковской губернии», «Народні вчителі і українська школа», «Українська граматика до науки читання й писання», «Про початкову школу та вивчення в ній дисциплін», «Яка тепер народна школа на Україні», «Заметки школьного учителя о школьном деле: цель народной школы», «Прием учеников в народную школу: и ученики, и учителя», «Якої нам треба школи», «Народні вчителі і українська школа», «Який буває державний лад», «Де ми і скільки нас», «Оповідання з української старовини», «Братства і просвітня справа на Україні за польського панування до Б. Хмельницького», «Рідне слово», «Настина читанка» розкривають стан української школи на той час і стверджують педагогічні позиції вчителя.

Педагог добре знав, що головну мету у вихованні український народ вбачав у підготовці дитини до життя і праці. Доказом цього є побутування чималої кількості правил і приписів, виражених у крилатих народних висловах, прислів'ях, приказках. Вчений усвідом-

лював, що народні звичаї формують у дитини прості звички (стереотипні, напівавтоматичні), а традиції впливають на формування складних звичок, що виражають певну спрямованість її поведінки. Як зауважує відомий дослідник української народної педагогіки М. Стельмахович, педагогічна сила звичаю у дитячому віці підсилюється фізіологічним виробленням певних умовних рефлексів, які формують його стереотипну поведінку [5, 46].

Гуманістична спрямованість педагогічної творчості Бориса Грінченка є виявом здатності бачити великі завдання у вирішенні малих справ. Це давало змогу великому педагогу оцінювати свою діяльність не лише через позитивні зміни своїх вихованців, а й через висвітлення їх соціальних проблем і потреб. Педагогічний доробок вченого ґрунтувався на глибинному знанні теоретичних і практичних здобутків українського народу, його історії, традицій, звичаїв, ритуалів. Увесь цей етнопедагогічний матеріал був основою моральних якостей українського народу, його характеру та ментальності.

Відомо, що Борис Грінченко був послідовником ідей Тараса Шевченка, вболівав за долю українських дітей як частини українського народу, його майбутнє і надію. Його «зболіле» серце вражали непосильна дитяча праця, яка витягувала всі сили з них, нестатки їхніх батьків, неміч та нещастя навколо них. Тому у творчості Б. Грінченка звучать заклики до братерської приязні між людьми, любові, рівності, виправданої самопожертви заради щастя людини.

Педагогічну і просвітницьку роботу Б. Грінченка з погляду сучасності можна оцінити як творчу. Під час учителювання він сам складав підручники для учнів, враховуючи при цьому особливості розвитку своїх вихованців. Таким чином було підготовлено чимало порад для вчителів. У творах для дітей письменник возвеличує народно-педагогічні ідеали гуманізму і добра, правди і краси, щиросердя і людського благородства. Його учительська мета вбачалась у тому, щоб без упину нести народові освіту, слово правди, будити його, виводити на шлях істини. Як зауважує автор навчального посібника «Українська етнопедагогіка» В. Мосіяшенко: «У народно-педагогічному плані Б. Грінченко визначив дороговказ свого життя, своєрідний заповіт: не продавати душу, жити, а не вмирати помалу, жити новим, а не старим, жити і працювати для рідного знедоленого краю» [7, 146].

Велику шану письменник-педагог віддавав всім народним моральним якостям: краса, гуманізм, добро, працьовитість, скромність,

чесність, справедливість тощо. З практики народного виховання вчений запозичив підхід — формувати в кожній дитини моральні оцінки з позиції добра і справедливості, що впливає з народного поняття моралі: моральний той, хто цнотливий, шляхетний, добродішесний, праведний.

Український народ з повагою ставився до навчання, вірив у його силу, при цьому вважав, що воно має бути доступним. На таких позиціях стояв і Б. Грінченко-педагог. Він був переконаний, що нові знання повинні бути доступними, відповідати віковій дитини, ґрунтуватися на її життєвому досвіді, вже здобутих знаннях, щоб вони підносили дитину на новий рівень розвитку, вели її від простого до складного, від відомого до невідомого, від близького, рідного до чужого, далекого.

У творчій діяльності Бориса Грінченка принцип народності мав широкий смисл, який охоплював і принцип соціокультурної відповідності. Адже, будуючи початковий процес, він як учитель не міг не враховувати закони природи та протиріччя тодішнього соціуму. Культура та історія рідного народу увічніює у молодому поколінні те своє, самобутнє, що є в кожній нації, і водночас узагальнює загальнолюдські цінності.

Народно-педагогічними принципами стали заповіді вченого-педагога про те, що необхідно постійно шукати вищої мети на життєвій дорозі, не жити марно, робити людям добро, бути вірним сином свого народу, гідним звання людини, нести світло в темні хати, віддавати і душу, і тіло за край свій єдиний, заради неньки-України.

І славетно звучать сьогодні слова поета Б. Грінченка: «... Україна... В цьому слові для мене все...»

Висновки. Борис Грінченко як педагог протягом усього свого життя прагнув зробити цінності, набуті українським народом протягом століть, духовним надбанням людей. Приклад життя народу, його історія були для нього хрестоматією, якою він керувався у навчанні. Педагог постійно і ретельно впроваджував у свою педагогічну діяльність основні народні ідеали. І сьогодні принцип народності залишається і діє в педагогічній науці та практиці як правдивий, потрібний, ефективний і сучасний.

Досліджуючи творчість вченого, ми доходимо висновку про те, що кожного разу, перечитуючи Бориса Грінченка, знаходимо щось цінне, яке можна використати сьогодні, бо воно актуальне.

Джерела

1. Гупан Н.М. Педагогічна спадщина Б.Д. Грінченка (історіографічний аспект) / Н.М. Гупан // «Мрії, вистраждані життям...» : до 145-ї річниці з дня народження Б.Д. Грінченка : кол. монографія (у двох част.). Ч.1 / В.О. Огнев'юк, Н.М. Гупан, Н.П. Дічек [та ін.]. — К. : КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. — С. 15—32.
2. Бех І.Д. Принципи виховання / І.Д. Бех. // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В.Г. Кремінь. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 712—713.
3. Корсакова О.К. Принципи навчання / О.К. Корсакова // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В.Г. Кремінь. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 713—714.
4. Протасова Н.Г. Принципи освіти / Н.Г. Протасова // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В.Г. Кремінь. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 714.
5. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка : навч.-метод. посіб. / М.Г. Стельмахович. — К. : ІЗМН, 1997. — С. 45—46.
6. Педагогіка : учеб. пособ. / Под ред. П.И. Пидкасистого. — М. : Высшее образование, 2007 — С. 178—179.
7. Мосіяшенко В.А. Українська етнопедагогіка : навч. посіб. / В.А. Мосіяшенко. — Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. — С. 23.

В статье осуществлена попытка обобщить в творчестве Бориса Гринченко, украинского ученого, педагога, учителя, принцип народности, национальной направленности в обучении и воспитании учащихся, в их подготовке к жизни на примерах исторического опыта народа. Педагогические принципы ученого стали методологическими идеями развития национальной школы.

Ключевые слова: принцип народности, национальное самосознание, гуманизм, творчество, любовь к Украине, родной край.

The article attempts to summarize the principle of folk ethnos and national-oriented trend in training and educating of school children, in preparing them for life on the examples of the historical experience of the people according to heritage of Borys Grinchenko, a Ukrainian scientist, educator, and teacher. Pedagogical principles of the scientist are regarded as methodological ideas in the process of national school development.

Key words: principle of folk ethnos, national selfconsciousness, humanity, creativity, love to Ukraine, homeland.